

Gönderim Tarihi: 07.08.2023

Kabul Tarihi: 14.09.2023

KANT FELSEFESİNDE NEDENSELLİĞİN UĞRAKLARI¹

Moments of Causality in the Philosophy of Kant

Ayşe TUTAL

Yüksek Lisans

ayseetatal21@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002- 0221-8746

Celal YEŞİLÇAYIR

Doç. Dr. Gümüşhane Üniversitesi,

Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü

celalYESIL@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0002-3132-920X

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

İleri sürdüğü görüşlerle felsefe tarihinde yeni çığırılar açan Kant nedensellik konusuna kayıtsız kalmamıştır. O özellikle şüpheci geleneğin bu konudaki düşüncelerini ele alarak tekrar yorumlamaktadır. Hume'un şüpheciliğinin kendisini dogmatik uykudan uyandırdığını söyleyen Kant daha sonra bu düşüncede kalmayacaktır. Bununla birlikte onun benimsediği nedensellik düşüncesinin birden fazla olduğu dikkat çekmektedir. Çünkü o doğa nedenselliğinin yanında arzuya yönelik amaç nedenselliği ile ahlak yasası ile ilişkili olan özgür nedensellikten söz etmektedir. Şüphecilerin iddia ettiği gibi doğa nedenselliğinin reddedilmesi halinde, bilginin ve bilimin olanağı ortadan kalkacaktır. Kant'a göre insan davranışlarını belirleyen farklı nedenlerin aydınlatılması gerekmektedir. Söz konusu belirlenimler zorunluluktan kaynaklanabileceği gibi belli bir arzuyu gerçekleştirmeye yönelik olarak ortaya çıkabilmektedir. Diğer taraftan ahlak kurallarına uymayı gerektiren özgür bir belirlenim de pekâlâ mümkündür. Bununla birlikte farklı türden nedensellik anlayışlarının içeriği ve aralarındaki ilişkinin anlaşılması önem arz etmektedir. Aynı zamanda onun nedensellik anlayışının felsefesinin diğer alanları ile bağının aydınlatılması gerekmektedir. Bu bağlamda onun nedensellik düşüncesine sağladığı katkı ve yeniliğin tartışılarak, gelenek içinde özgün bir yerinin olup olmadığı sorgulanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kant, Nedensellik, Ahlak, Özgürlük

Abstract

Kant, who broke new ground in the history of philosophy with his views, did not remain indifferent to the subject of causality. He especially reinterprets the skeptical tradition's thoughts on this subject. Saying that Hume's skepticism woke him from his dogmatic slumber, Kant would not stay in this thought afterward. However, it is noteworthy that the idea of causality adopted by him is more than one. Because besides nature causality, he talks about purpose causality towards desire and free causality related to moral law. If natural causality is rejected, as the skeptics claim, the possibility of knowledge and science

¹ Bu makale Ayşe TUTAL tarafından Doç. Dr. Celal YEŞİLÇAYIR'ın danışmanlığında hazırlanan ve Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nün (Temmuz 2023) onaylanmış olduğu "Kant'ın Ahlak Felsefesinde Özgürlük ve Nedensellik Sorunsalı" adlı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

will disappear. According to Kant, the different reasons that determine human behavior need to be clarified. The determinations in question may arise out of necessity or may arise in order to realize a certain desire. On the other hand, a free determination that requires compliance with moral rules is also possible. However, it is important to understand the content of different types of causality understandings and the relationship between them. At the same time, the connection of his understanding of causality with other fields of philosophy needs to be clarified. In this context, its contribution to the idea of causality and its innovation are discussed and it is questioned whether it has a unique place in the tradition.

Keywords: Kant, Causality, Morality, Freedom:

1. GİRİŞ

Nedensellik Batı dillerinde Latince *causa* (neden) *causalis* (nedensel) sözcüklerinden türeyerek yaygınlaşmış (İng. Causality, Alm. Kausalität, Fr. Causalité) bir kavramdır. Kavramın kendisinden de anlaşılacağı üzerine “Her şeyin, her olayın bir nedeni olduğunu; aynı koşullar altında aynı nedenlerin aynı sonuçları doğuracağını dile getiren ilke” (Güçlü, Uzun, Uzun, Yolsal, 2008: 1027) olarak tanımlanmaktadır. Ahmet Cevizci ise nedenselliği “Zaman dizisi içinde, biri olmadan diğersinin de ortaya çıkamayacağı iki olay, fenomen, ya da süreç arasındaki ilişki” (Cevizci, 2000: 673) olarak tanımlamaktadır. Nedensellik ilkesinin aralarında benzerlik olmasına karşın *belirlenimcilik* (determinizm) ile aynı şey olmadığını ifade etmemiz gerekmektedir. Çünkü *belirlenimcilik* kuramına göre evrendeki ve tarihteki bütün işleyiş belli mekanik/fiziksel yasalarla (Cevizci, 2000: 241) gerçekleşmektedir. Buna göre belirlenimcilik çok daha katı, irade özgürlüğünü dışarda bırakan, mekanik yasaların mutlak hâkimiyetine dayanan bir anlayıştır. Nedensellik ise daha ziyade iki olay/fenomen arasındaki neden-sonuç ilişkisine odaklanmaktadır. Buna göre araştırmamızın odak noktası *belirlenimcilik* olmayıp, Immanuel Kant’ın eserlerinde ele aldığı *Kausalität* (nedensellik) anlayışıdır. Felsefe tarihi boyunca filozoflar, olaylar arasındaki neden-sonuç ilişkisinin zorunlu yasalara dayanıp dayanmadığı hususunda çeşitli fikirler ileri sürmüşlerdir. Öyle ki aynı nedenlerin, zorunlu olarak aynı sonuçları mı doğurduğu sorunsalı üzerinde tartışılan bir konu olagelmiştir. Aynı nedenlerin aynı sonuçlara neden olması halinde nedensellik ilkesinin zorunlu bir ilişkiselliği içermesi gerektirmektedir. Söz gelimi “yağmurun yağması” nedeninin “yerlerin ıslanması” sonucunu ortaya çıkarması örnek gösterilebilir. Dolayısıyla bu ilişkide belli bir ardışıklık ve zorunluluk olduğu ifade edilmektedir. Diğer taraftan nedensellik anlayışındaki zorunlu neden-sonuç ilkesine karşı çıkan filozofların da olduğu bilinmektedir.

Araştırmamız kapsamında Kant’ın nedensellik anlayışı ve onun bu ilkeyi hangi boyutları/türleri ile ele aldığı, analiz edilecektir. Bununla birlikte

Kant'ın nedensellik düşüncesi çerçevesinde gelenekten ayrılan yönleri ile bu anlayışa kazandırdığı farklılıklar serimlenmeye çalışılacaktır. Aynı zamanda nedensellik ilkesinin çok katmanlı yapısı tartışmaya açılacaktır. Bu çerçevede öncelikle Kant öncesi nedensellik anlayışlarına kısa bir yolculuk yapılacaktır. Onun fikirlerinden etkilendiği David Hume'un nedensellik karşısındaki kuşkucu tutumuna değinilecektir. İkinci aşamada ise Kant'ın hangi nedensellik anlayışlarından söz ettiği ve bu anlayışları nasıl temellendirdiği hususları tartışmaya açılacaktır. Bu bağlamda temel olarak doğal nedenselliğin neliği, mahiyeti ve sınırları ile farklı türden bir nedenselliğin insan hayatındaki önemi ele alınacaktır. Aynı zamanda onun nedensellik ilkesi ile özgürlük ve ahlak arasında kurduğu bağın aydınlatılması amaçlanmaktadır. Konumuzun incelenmesi bağlamında Kant'ın *Kausalität* (Nedensellik) konusuna yer verdiği temel eserlerinden ve bu minvalde yayımlanmış kaynaklardan yararlanılmaktadır. Araştırmamız çerçevesinde felsefi metin analizi ve temellendirme yöntemi tercih edilmektedir. Çalışmamıza Kant'ın nedensellik konusunda hazırlayan etmenlere değinerek başlamamız yerinde olacaktır. Sonraki adımda ise onun düşüncesinin mahiyeti ile farklılıkları/özgünlükleri tahlil edilecektir.

2. NEDENSELLİK: GELENEK VE KANT

“Evrende meydana gelen olaylar arasında zorunlu neden-sonuç ilişkisinin olup olmadığı” sorusu felsefe tarihi boyunca filozofları meşgul etmiştir. İlkçağ doğa filozofları dini/mitik gelenekten ayrılarak evrendeki işleyişin neden-etki ilkelerini araştırdıklarından dolayı nedenselliğin öncüsü olarak görülmektedirler (Kavlak, 2019: 443). XI. yüzyıl'da yaşayan Müslüman düşünür Gazzali (1058-1111) ise nedenselliği savunanların iddia ettiği gibi evrende zorunlu neden-sonuç ilişkisi olmadığını öne sürmüştür (Öktem 2004: 34). Onun bu konuda gösterdiği şu örnek oldukça meşhurdur: “Pamukla karşılaştığı her defada ateşin yakıp, pamuğun yanacağını beklemek alışkanlık gereğidir; yoksa bu olay, ateşin zorunlu olarak yaktığına, pamuğun da zorunlu olarak yandığına delâlet etmez” (Öktem, 2004: 34). Buna göre olayların ardışık olarak birbirini takip etmesi, zorunluluktan ziyade insan zihninin alışkanlığı olarak açıklanmalıdır. Hristiyan teolojisinden etkilenen Alman filozof G. W. Leibniz (1646-1716) ise şeylerin/yaratılmışların kendi aralarında nedensellik olmadığını ancak ilahi bir nedensellik olduğunu ileri sürmüştür. Ona göre Tanrı'nın iradesi evren üzerinde belirleyicidir ve önceden düzenlenmiş tanrısal bir düzen söz konusudur (Gören Bayam, 2021: 661vd). Genel anlamda semavi dinlerde evrene sürekli müdahil olabilen ve yaratmaya devam eden bir Tanrı anlayışı söz konusudur (Polat, 2021: 288). Buna göre evrende olup biten her şey ilahi bir kaynağa dayandırıldığından Gazzali ve Leibniz'in zorunlu doğa

nedenselliğine karşı çıktığı anlaşılmaktadır. Kanaatimize göre doğa nedenselliği eleştirisinin arka planında Tanrı'nın iradesinden bağımsız bir oluşun olamayacağı anlayışı yatmaktadır.

Yeniçağ'ın başlarında İngiliz filozof Thomas Hobbes'un (1588-1679) mekanik doğa görüşünü savunmasına (Cevizci, 2015: 462) karşın Aydınlanma Dönemi İskoç filozofu David Hume'un (1711-1776) Gazzali'nin nedensellik eleştirisinden etkilediği iddia edilmektedir (Öktem 2004: 34). Şu hâlde Hume bir olayın başka bir olaya neden olmasının zorunlu bir nedensellik olduğu yönündeki fikirlerden ayrılmaktadır. Ona göre olayların ardışıklığı ile meydana gelen sebep sonuç ilişkileri, zorunlu ilkeler olmayıp, insan zihninin alışkanlığından kaynaklanmaktadır. Aslında Hume doğal nedenselliği reddetmemekle birlikte deneyin bize böyle zorunlu bir bağlantı olduğunu sağlayamayacağını ileri sürmektedir. Kendi ifadesiyle "İstencimizin etkisini sadece deneyimlerimizden öğreniriz. Ve bir olayın her zaman diğerini takip ettiğini de ancak deneyim bize öğretir, ama bunları birbirine bağlayan ve kopmaz hale getiren gizli bağlantıyı asla söylemez" (Hume, 2021: 65). Cevizci'nin örneği ile açıklarsak "bu ekmektir, öyleyse insanı besleyecektir" şeklindeki nedensel çıkarım, asla bir kanıtlanma düzeyine yükselemez" (Cevizci, 2015: 625). Dolayısıyla olayların art arda gelmesinden kaynaklanan zihin alışkanlıklarını nedensellik ilkesi olarak düşünmek yeterli bir neden değildir. Çünkü insanlar kendi zihin alışkanlığından kaynaklanan ardışıklığı zorunlu bir neden-sonuç ilişkisi olarak düşünmektedir. Şu hâlde birbirine benzer olayları devamlı olarak birlikte algılayan insan zihni bu olaylar arasında zorunlu ilişki olduğu kanısına varabilir. Ancak Hume evrendeki işleyişte zorunlu bir nedensellik olduğuna dair deneysel bir veri bulmanın mümkün olamayacağını ileri sürmektedir (Kaya Keha, 2013: 66-68). Görebildiğimiz kadarıyla nedensellik bağlamında Gazzali ve Hume kuşkucu bir tavır sergilemektedirler. Bu noktada "Acaba insanlar kendi zihinsel alışkanlıklarını zorunlu ilkeler olarak mı görüyorlar?" şeklinde bir soru akıllara gelmektedir.

Hume'un insan zihninin alışkanlıklarına yönelik kuşkucu bir tavır sergilemesi, kendisinden sonra oldukça etkili olmuştur. Kant *Arı Usun Eleştirisi* adlı eserinde "Hume belki de tüm kuşkucular arasında en akıllısı[dır]" (Kant, 1993: 353) ifadesine yer vermektedir. Böylelikle onun nedensellik ile ilgili fikirlerinin oluşmasında Hume'un kuşkucu tutumunun çok etkili olduğunu söyleyebiliriz. Kant *Prolegomena* adlı eserinde Hume'dan nasıl etkilendiğini şöyle anlatıyor:

"İtiraf ederim ki, beni yıllar önce dogmatik uyuklamamdan ilk defa uyandıran ve araştırmalarıma kurgusal felsefe alanında bambaşka bir

yön vermemi sağlayan, DAVID HUME'un bu hatırlatması olmuştur. Onun çıkardığı sonuçlara kulak vermekten çok uzaktım; ama HUME kendi sorununun tümünü değil, bir parçasını gördüğü için, bu sonuçlar beni harekete geçirdi; çünkü bu parça, bütünü gözönünde bulundurmadan hiçbir bilgi veremez. Eğer insan başka birinin bize bıraktığı, bir temele oturtulmuş ama sonuna kadar geliştirilmemiş bir düşünceden işe başlar ve bu düşünce üzerine düşünmeye devam ederse, kendisine bu ışığın ilk kıvılcımını borçlu olduğu o keskin görüşlü adamın ulaştığı yerden daha ileriye gitmeyi umabilir” (Kant, 2019: 8).

Kant'ın kast ettiği Hume'a dair hatırlatma onun nedensellik eleştirisidir. Onun bu tutumunun kendisini dogmatik uykudan uyandırdığını ifade etmektedir. Her ne kadar Kant'ın nedensellik ile düşünceleri daha sonra farklılaşacak olsa da onun kuşkucu ve eleştirel anlayışının hakkını teslim etmektedir. O, nedensellik ilkesinin deneyden çıkmayacağı konusunda Hume ile hemfikirdir. Buraya kadar olan kısımda nesnellik anlayışının geleneğine kısa bir yolculuk yaparak Kant'ın tutumuna değinmeye çalıştık. Sonraki bölümde Kant'ın düşüncesini ayrıntılı olarak tartışmaya çalışalım.

3. Kant Felsefesinde Nedenselliğin Uğrakları

Kant bir taraftan Hume'un nedensellik konusunda kendisini dogmatik uykudan uyandırdığını ifade ederken diğer taraftan onun düşüncesinden ayrılmaktadır. Şu hâlde nedensellik ilkesinin belirlenmesinde yalnızca deneyciliğe bağlı kalmak yetersiz bir yöntem olacaktır. Çünkü nedenselliğin anlaşılmasında akıl idesi olan a priori'yi² göz ardı etmemek gerekmektedir. Aynı zamanda nedenselliği sadece mekanik doğa nedenselliği ile sınırlandırmak doğru bir tutum olmayacaktır. Bu bağlamda Kant doğanın mekanik akışının yanında istemeyi belirleyen arzu nesnelere de doğa nedenselliği kategorisine dâhil etmektedir. Bununla birlikte onun düşüncesinde nedensellik anlayışının özgürlük (Kant, 1993: 28; Kant, 2020: 71) gibi çok katmanlı bir yapıya sahip olduğunu ifade etmemiz gerekmektedir. Özgürlük minvalindeki oluşan nedenselliğin ahlak felsefesi ile yakından ilişkili olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmamızın amacı doğrultusunda bahsi geçen hususları Kant'ın nedensellik anlayışı çerçevesinde irdelemeye çalışalım. Bu bağlamda nedenselliğin yaygın olarak bilinen türü olan doğa nedenselliği ile başlamamız yerinde olacaktır.

3.1. Doğa Nedenselliği

Doğa nedenselliği ifadesi ile evren ve doğa mekanizmasında süregelen sistemli bir nedensellik anlayışı kast edilmektedir. Heinz

² “A priori” deneyden bağımsız olarak akıl ilkesini ve uslamlamayı ifade etmektedir.

Heimsoeth'a göre "[...] bir şeyin başka bir şeyle açıklanmasını gerektiren nedensellik, bir doğa yasası olan nedensellik, aynı zamanda bir evren yasasıdır da" (Heimsoeth, 1993: 110). Doğa mekanizması/nedenselliği aynı zamanda Kant düşüncesindeki meşhur antinomi (çatışkı) ilkesinin doğa kategorisine tekabül etmektedir.³ Antinominin diğer tarafını ise özgürlük oluşturmaktadır (Kant, 2021: 73). Birazdan özgürlük ve nedensellik arasındaki ilişkiye ahlak bağlamında tekrar değinilecektir. Doğadaki nedenler zincirinde nedensellik her zaman bir üst nedene bağlı olarak, koşullu bir biçimde karşımıza çıkmaktadır (Kant, 1993: 240). Bununla birlikte Kant evrendeki değişim süreçlerinin neden ve sonuç ilişkisi içinde gerçekleştiğini ifade etmektedir. Söz konusu silsile içinde olayların art arda gelişini "Nedensellik yasalarına göre zamansal ardışıklık ilkesi" olarak ifade etmeyi tercih etmektedir (Kant, 1993: 133). Böylelikle o şüpheciler filozofların nedensellikteki ardışıklık için insan zihninin alışkanlığı olduğunu yönündeki savlarından ayrılmaktadır. Şu hâlde onun fikirleri Hume'un yanında Gazzali ve Leibniz gibi doğa nedenselliğini kabul etmeyen düşünürlerden de ayrılmaktadır.

Kant'a göre *doğa nedenselliğinin* (Naturkausalität) yok sayılması, matematik ve bilimin bütün yasalarından şüphe etmeye neden olmaktadır. Bu durumda edindiğimiz bütün bilginin temelleri de sarsılmış olacaktır. Bu minvalde Kant deneye bağlı çıkarımları daha ileri bir seviyeye taşıyarak söz konusu problemin üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Ona göre nedensellik ilkesini anlamada "deney" (a posteriori) bilgisi ile "a priori" bilginin sentezlenmesi önem arz etmektedir. (Kant, 2021: 59, 60). Böylelikle insan zihninin doğadaki nedenselliği kavrayabilmesi mümkün olabilecektir. Kendi ifadesiyle: "neden kavramının yalnızca deney nesnelere bakımından nesnel gerçekliğini kanıtlayabilmekle kalmadım, aynı zamanda bu kavramı bağlantıyla ilgili içerdiği zorunluluktan ötürü, a priori bir kavram olarak türetebildim" (Kant, 2021: 60). Onun bu tutumu felsefe tarihinde bilgi teorisi bağlamında açtığı özgün çığır akıllara getirmektedir. Çünkü Kant'ın kendisinden önce ortaya çıkmış iki temel düşünce olan deneycilik (ampirizm) ile akılcılık (rasyonalizm) arasında kritik yöntem ile inşa ettiği sentez oldukça önemlidir. *Arı Usun Eleştirisi* adlı eserindeki söz konusu sentezci anlayışı meşhur "İçeriksiz düşünceler boş, ve kavramlar olmaksızın sezgiler kördürler" (Kant, 1993: 66) cümlesi ile ifade etmektedir. Buna göre doğru bilginin ortaya çıkmasında deneyim (a posteriori) ile akıl (a priori) birbirini gerektirmektedir. Böylece bilgimizi artırıcı "sentetik a priori"

³ Kant'ın antinomi/çatışkı düşüncesinde geleneksel "Her şey zıddıyla kaimdir" anlayışına yakın bir içeriğin olduğu görülmektedir.

(Kant, 1993: 337) terkibi ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte onun doğa nedenselliği düşüncesinde de söz konusu uzlaşmacı/sentezci anlayışın etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Görebildiğimiz kadarıyla Hobbes'un *sözleşmecî kuramından* ilham alan Kant'ın aynı zamanda onun mekanik doğa anlayışına benzer bir nedensellik düşüncesi ileri sürdüğü anlaşılmaktadır. Heimsoeth'e göre Kant gelenek içinde Hume'un kuşkuculuğundan ayrılarak Hobbes ile Spinoza'nın savunduğu gibi doğa mekanizmasında bir nedensellik olduğu görüşünü kabul etmektedir (Heimsoeth, 1993: 110). Dolayısıyla onun felsefesinde nedenselliğin genel bir ilke olarak evrenin/doğanın işleyişinde yer ettiği ortaya çıkmaktadır. Çünkü kuşkucuların iddia ettiği nedensellik düşüncesi ile doğa yasalarından ve bunlarla ilgili bilginimizin güvenilirliğinden söz etmemiz mümkün değildir. Aynı zamanda herkes için geçerli evrensel ahlak yasalarından söz etmek imkânsız hale gelirdi (Kant, 2021: 63). Kant'ın doğa mekanizmasındaki nedensellik ile düşünceleri sadece kendi çağı ile sınırlı kalmamıştır. XIX. ve XX. yüzyıllardaki pozitivism ve mantıkçı pozitivism gibi akımların oluşmasına temel teşkil ettiğine yönelik bulgulara rastlanmaktadır (Alikılıç, 2021: 46, 49). Diğer taraftan Kant'ın doğa nedenselliği düşüncesi, zikredilen bağlam ile sınırlı kalmayıp, insan hayatında geniş bir spektruma yayılmaktadır. Bu bağlamda karşımıza "amaç nedenselliği" olarak nitelendirebileceğimiz bir durum çıkmaktadır.

3.2. Amaç Nedenselliği

Kant düşüncesinde nedensellik yalnızca doğa nedenselliği ile sınırlı değildir, çünkü insan akıl yetisi ve irade özgürlüğü ile donatılmış bir varlıktır. Bedia Akarsu'ya göre "doğadaki nedensellik tek nedensellik olarak alınırsa istenç özgürlüğü ortadan kalkmak tehlikesine düşer" (Akarsu, 1998: 41). İrade özgürlüğü bağlamında Kant'ın isteğe/arzuya yönelik amaç nedenselliği anlayışının tahliline geçmeden önce onun ahlak düşüncesi için vazgeçilmez bir öneme sahip olan *koşullu buyruk* (hipotetik imperatif) ile *koşulsuz buyruktan* (kategorik imperatif) söz etmemiz gerekmektedir. Buna göre koşullu buyrukta kişinin davranış ve tutumları, belli bir amacı gerçekleştirmeye yönelik araç mahiyetindedir (Kant, 2020: 30). Bu türden davranışlar ilkeden ziyade amaca/isteğe/arzuya yönelik olduğundan ahlaki bir eylem olarak değerlendirilemez. Kant felsefesinde ahlaki olarak nitelendirilebilecek davranış türü ise *koşulsuz buyruk* olarak ifade edilmektedir. Bu türden davranışlar herhangi bir amacın aracı olmaması gerekmektedir. Aynı zamanda herkes için geçerli nesnel/ahlaki ilkeleri taşıması önem arz etmektedir (Kant, 2020: 30, 31). Bununla birlikte bütün akıl sahipleri kendi kişisel amaçları/arzuları ile nesnel ahlaki ilkeler arasında

belli bir çatışma yaşayabilmektedirler (Kant, 2021: 21). Aynı zamanda kişilerin iç dünyasını bilmek pek mümkün olmadığından hangi davranışın arzuya dönük hangi davranışın ise ilkeli olduğunu anlamının ciddi güçleri söz konusudur.

Kant'ın ahlak felsefesi için önem arz eden yukarıdaki açıklamaya istinaden “Amaç nedenselliği nedir?” sorusunu cevaplandırmaya geçebiliriz. Eğer kişinin eylemleri belli bir amaç (arzu/istek) tarafından belirleniyorsa bu durumu amaç nedenselliği (Kausalität) (Kant, 2021: 23) olarak nitelendirmemiz mümkündür. Aynı zamanda bu ifadeyi “teleolojik nedensellik” olarak formüle etmek mümkündür. Bu türden belli bir amacı elde etmeye yönelik eylemler arzu (nesnesi) tarafından belirlendiği (Lust abhaengig) için belirli bir nedensellik durumu söz konusudur. Doğa nedenselliğinden farkı ise nesnel/objektif olmayıp, öznel/kişisel olmasıdır. Aynı zamanda yalnızca hazzın değil acıyı duyumsamanın da öznel koşulları oluşmaktadır (Kant, 2021: 24). Akarsu'ya göre istenç özgürlüğü olan “İnsan, bedeni itki ve eğilimleri, ruhsal yönü ile fenomenler dünyası içinde yer alır” (Akarsu, 1998: 41). Buna göre amaca yönelik olan kişinin istemesini etkileyen ve kişiye/özneye bağlı olarak ortaya çıkan böylesi bir belirlenme durumunun amaç nedenselliği olarak tanımlanması uygun olacaktır.

Kant amaç nedenselliği anlayışını kendi ifadeleriyle şu şekilde detaylandırmaktadır: “[...] haz, ancak, nesnenin gerçekliğinden öznenin beklediği hoşlanma duygusunun arzulama yetisinin [Begehrungsvermögen] belirlediği kadarıyla pratiktir” (Kant, 2021: 24, 25). Böylelikle mutlu olmayı amaçlayan kişi arzu nesnesini araç haline getirir. Kişinin istemesi, arzu nesnesine ulaşmak amacıyla araçsallaştırılmıştır. Kişi belli nesnel bir ilkeye göre değil kendi arzusuna göre eylediğinden amaç tarafından belirlenmiştir. Araç nedenselliğinde doğa nedenselliğinden farklı olarak kişinin kendi “ben-sevgisi prensibi” (Selbstliebe-Prinzip) başat rol oynamaktadır (Kant, 2021: 25). Dolayısıyla istemeyi belirleyen neden belli bir ahlaki prensipten ziyade arzulama (ya da arzulamama) ilgili ise amaç nedenselliği ortaya çıkmış demektir. “Çünkü mutluluk arzusu söz konusu olduğunda, önemli olan, yasaya uygunluğun biçimi değil, sırf içeriktir” (Kant, 2021: 29). Çünkü böylesi duyu/durumlarında belli bir amaca/nesneye yönelik bir öznel belirlenim söz konusudur. Kant kişinin eylemlerinde amacı elde etmeye yönelik belirlenmesi ile ortaya çıkan özerk olamama durumunu “yaderklik” olarak ifade etmektedir. Kendi ifadesiyle “Yasayla ilgili bir arzunun nesnesinden başka bir şey olmayan istemenin içeriği, pratik yasanın içine bu yasanın olanağının koşulu olarak girerse, bunun sonucu kişisel tercihin yaderkligidir” (Kant, 2021: 38). Kanaatimize göre Kant'ın amaç

nedenselliğini doğa nedenselliği kategorisi içine dahil etmesinin (Kant, 2021: 38) temel nedeni öznenin kendi dışındaki bir nesne/arzu tarafından belirlenmesidir. Diğer bir ifadeyle kişi kendi içinden gelen bir nedene dayalı bir belirlenme yerine dışsal bir etki ile belirlenmektedir. Söz gelimi akşamları bir kahvede çay içip, sohbet eden arkadaşları düşünelim. Bunlardan biri oradaki çayı çok beğendiği için, diğeri sohbeti çok sevdiği için, bir diğeri ise yaşadığı ortamdan uzaklaşmak için kahveye geliyor olabilir. Lakin her birinin arzusunu belirleyen şeyin dışsal nedenler olduğu aşikârdır.

Diğer taraftan kişiler arzu/isteğe yönelik tutumlarını olduğu gibi yansıtmadıklarından dış/görünen davranışların ardındaki nedenleri anlamak çok kolay değildir (Çitil, 2023, 60). Söz konusu sorunsalın temel nedeni ise toplumların geleneksel anlamda belirlediği kültürel değerlerle kişisel isteği gerçekleştirmeye yönelik amaçlılık arasında ortaya çıkan gerilimlerdir/çatışkılarıdır. Görebildiğimiz kadarıyla arzu nesnesine yönelik amaçlı nedensellikte kişilere dayalı öznellik söz konusudur. Aynı zamanda arzuya dönük amaçlılık şeffaf olmadığı için kişilerin niyetlerini anlamak bakımından ciddi zorlukların yaşanılması kaçınılmazdır. Buna göre herkesin amaçlılığını/isteklerini temele alarak genel geçer bir yasa inşa etmeye çalışmak pek mümkün olamayacaktır (Kant, 2021: 32). Çitil'e göre Kant'ın söz konusu düşünceleri, kendisinden sonra ortaya çıkan Jeremy Bentham ve John Stuart Mill'in ileri sürdükleri *yararcılık* (utilitarianizm) ile ilgili düşüncelere ciddi bir eleştiri mahiyetindedir (Çitil, 2023, 61). Kanaatimize göre söz konusu eleştiriler yalnızca iki İngiliz filozof ile sınırlı kalmayıp çağımızda yaşanan amaca yönelik davranma kültürünü de kapsamaktadır. Kant'ın söz konusu eleştirel tutumu nedenselliğin diğer durağı ile özgür nedensellik ile de yakından ilgilidir. Bu noktada onun özgürlük ve nedenselliği nasıl ilişkilendirdiğini anlamaya çalışalım.

3.3. Özgürlüğün Nedenselliği

Önceki bölümlerde doğa nedenselliği ve amaç nedenselliği hususları ele alınırken zımnen Kant'ın özgür nedensellik anlayışına işaret etmeye çalıştık. Şu hâlde doğa nedenselliğindeki mekaniklik ve zorunluluğun antinomisinin özgürlük olması gerektiği ortaya çıkmaktadır. Amaç nedenselliğinde ise amacı ya da sonucu önemseyen anlayışların ahlak yasası alanında yer almadığına vurgu yapılmaktadır. Aynı zamanda özneyi dışsal olarak belirleyen nesnenin/arzunun bir antinomisi olarak öznenin içsel olarak belirlenmesinin eksik kaldığı dikkat çekmektedir. Öyle ki Kant'ın ifade ettiği gibi "Tüm nedensellik yalnızca doğa yasalarına göre olanaklıdır önermesi, bu sınırsız evrenselliği içinde alındığında, kendisi ile çelişkilidir" (Kant

1993: 239). O başka bir yerde ise şu ifadeye yer vermektedir: “Açıktır ki eğer duyulur evrende tüm nedensellik yalnızca doğa olsaydı, her olay bir başkası tarafından zamanda zorunlu yasalara göre belirleniyor olacak, ve dolayısıyla görüngülerin, istenci belirliyor oldukları sürece, her eylemi doğal sonuçları olarak zorunlu kılmaları gerekecekti” (Kant, 1993: 271). Buna göre Kant felsefesinde insanın doğa ile ve diğer insanlarla olan ilişkisinde istenç özgürlüğünden doğan başka bir nedensellik anlayışı önem arz etmektedir.

Özgürlükten doğan nedenselliğin fikir olarak kaynağının doğa nedenselliği olduğunu ifade edebiliriz. Çünkü ilk domino taşı hareket ettiren istenç misali doğa nedenselliğinin en başında özgür bir iradenin olması gerekmektedir. Bu düşünce Aristoteles’in “hareket etmeyen baş hareket ettirici” (Aristoteles, 2017: 269) anlayışını akıllara getirmektedir. Buna göre doğa yasası olan nedenselliğin nedenler silsilesinin en başında özgür bir nedene ulaşılacaktır. Heimsoeth’a göre “neden-sonuç dizisinin bir başlangıcı vardır; yani kendisi için hiçbir neden gerekmeyen, koşulsuz olan bir şey, başlangıç olmuştur” (Heimsoeth, 1993: 111). Buna göre Kant’ın “özgürlükten gelen nedensellik” ile kast ettiği işte böylesi bir kaynağa dayanmaktadır. Diğer bir ifadeyle Kant felsefesinde özgür nedensellik “deneysel olarak koşullanmamış” (Kant, 2021: 17,18) ilkelerin nedenselliğini ifade etmektedir. O böylesi bir anlayışı ahlak yasası ile ilişkili olarak “özgürlükten gelen nedensellik yasası” (Kant, 2021: 18) olarak formüle etmektedir.

Her ne kadar doğa nedenselliği ve özgür nedensellik arasında temel ayrımlar olduğu düşünülse de Kant’ın nedensellik konusunda paralellikler kurduğu dikkat çekmektedir. O deneye dayalı doğa nedenselliği ve amaç nedenselliğinden farklı bir ilkedan söz etmesine rağmen form/biçim olarak özgür nedenselliğin doğa yasasını örnek alması gerektiğini ileri sürmektedir (Kant, 2021: 77, 78). O söz konusu anlayışını, mezar taşında da yazılı olan, “üzerimdeki yıldızlı gök ve içimdeki ahlâk yasası” (Kant, 2021: 174)⁴ sözü ile de ifade etmektedir. Buna göre ahlak alanına tekabül eden özgür nedensellik ile doğa nedenselliği arasında bir analogi kurulmaktadır. İnsanın iç dünyasındaki ahlak yasasının düzenin yıldızlı gökyüzündeki mekanik işleyişin ilkesini taşıması gerektiği anlayışı ortaya çıkmaktadır. Şu halde kişinin iç dünyası ile ilgili olan özgür nedenselliğin doğa nedenselliğini örnek alması gerektiğine dair bir durum söz konusudur. Bu bağlamda Kant doğa nedenselliğindeki düzenliliğin özgür nedensellik için de geçerli olmasına gerektiğine işaret etmektedir.

⁴ Bu ifadenin ilgili referanstaki özgün Almanca hali “der bestirnte Himmel über mir und das moralische Gesetz in mir” (Kant, 2021: 174) şeklindedir.

Görebildiğimiz kadarıyla Kant'ın ahlak yasası ve koşulsuz buyruk düşüncesi bağlamında özgürlük ile nedenselliğin ilişkisi önem kazanmaktadır. Buna göre ahlakın temelini oluşturacak olan yasaların inşasında nedenselliğin özgür bir iradeyle ortaya çıkması elzemdir. Ona göre ahlak alanında doğa nedenselliği ve amaç nedenselliğinin ötesinde “her türlü deneysel olandan dikkatle arındırılmış bir Ahlak Metafiziğine” (Kant, 2020: 3, 4) gereksinim söz konusudur. Çünkü “Deneysel belirlenme nedenleri herhangi bir dış genel yasa koymaya uygun olmadıkları gibi, bir iç yasa koymaya da uygun değildir” (Kant, 2021: 32). Kant felsefesinde bunun temel nedeni, önceki bölümde de ifade edilmeye çalışıldığı gibi, öznel deneyimlerin birbirinden farklı olmasıdır. Bununla birlikte Kant genel geçer yasanın insan hayatı için vazgeçilmez derecede önemli olduğunu düşünmektedir. Herkes için geçerli yasanın inşasında doğa nedenselliğindeki mekanik bir işlevsellik olamayacağı aşikârdır. Fenomenal olay ve olguların birbiriyle zorunlu bağlantı içinde olduğu “doğa yasasından, yani nedensellik yasasından, büsbütün bağımsız düşünülmelidir” (Kant, 2021: 33). Bu düşünceye göre genel geçer yasanın inşasının yolu özgür istençten geçmektedir.

Bu noktada Kant'ın yer verdiği *fenomen*⁵ ve *numen*⁶ kavramlarını kısaca açıklamamız önem arz etmektedir. *Fenomen* ifadesi görülen ve algılanan fiziki dünyaya işaret ederken *numen* kavramı ise kendi başına olana ya da düşünülebilir olana tekabül etmektedir. Kant'ın belirttiği yıldızlı gökyüzü ile ahlak yasası arasındaki analogi, onun *fenomenal* olan ile *numenal* olan arasında kurmaya çalıştığı bağ ile ilgilidir. Genel geçer ahlak yasaları deneyimden türetilmeyeceği için Kant ahlak ilkelerinin inşasında *fenomenal* olanın ötesine yönelmektedir. Öyle ki fenomenlerin/görünümlerin özgürlük ile değil ancak doğa nedenselliği ile açıklanması mümkündür (Kant, 2021: 34). Genel geçer ahlak yasası ise *numenal* olan ile ilgili olduğundan aklın özgür kullanımı vasıtasıyla inşa edilmesi gerekmektedir. Başka bir ifadeyle ahlak yasasında deneyimlenebilir dünya yerine düşünülür dünyanın kavramları özgür bir irade ile belirlenmelidir (Kant, 2021: 52, 53). Buna göre Kant'ın ahlak yasası ile özgürlük arasında doğrudan bir köprü kurmaya çalıştığı dikkat çekmektedir. Şu halde insan hayatında özgürlük olmasaydı ahlak yasasının mümkün olamayacağı anlaşılmaktadır.

⁵ Cevizci fenomeni “algının nesnesi, algılanan ya da bilince görünen şey, gözlemlenebilir olan olay ya da olgu” olarak tanımlamaktadır. (Cevizci, 2000: 368).

⁶ Cevizci Kant bağlamında numeni fenomene karşı olarak ampirik ve deneysel olanın ötesinde akıl tarafından var sayılan öge olarak tanımlamaktadır. (Cevizci, 2000: 690).

Kant'ın ahlak yasası ile özgürlük arasında kurduğu ilişki özgür nedensellik anlayışında karşımıza çıkmaktadır. Ahlak yasasının kişinin deney koşullarından bağımsız olarak kendisinin bilincine vardığı bir olgu olduğunu düşünen Kant, “ahlak yasasının bizi doğrudan doğruya özgürlük kavramına” (Kant, 2021: 34) götürdüğünü iddia etmektedir. Bu çerçevede yalnız özgür bir iradeden doğan eylemlerin ahlak kategorisinde yer alabileceğini ifade etmemiz mümkündür (Yeşilçayır, 2018, 45-48). Dolayısıyla her hangi bir etki/baskı altında ortaya çıkan tutum ve davranışlar ile verilen kararları ahlak alanı içinde değerlendirmek doğru olmayacaktır. Buna göre bir eylemi ahlaki ya da gayriahlaki olarak nitelendirilebilmesi için kişinin özgür iradesinden doğması gerekmektedir. Şu halde kişinin iradesinin/aqlının her türlü doğa ya da amaç nedenselliğinden bağımsız olarak eylemde bulunması önem arz etmektedir. Bunun yolu ise fenomenal olanın dışındaki numenal bir düşünce tarzından geçmektedir. Bu noktada Kant “aklın noumenon [numen] olarak kendi nedenselliği üzerine” (Kant, 2021: 56) düşünmesinden söz etmektedir.

Amaç nedenselliği çerçevesinde “yaderklik” durumunun kişinin eylemlerinde arzunun nesnesine göre koşullanması olduğuna değinmiştik. Deneysel/duyular olanın (fenomenler) belirlenimden bağımsız olarak (numenal) “düşünülür dünyaya ait” (Kant, 2020: 71) özgür kararların verilmesi de mümkündür. Kant bu durumu “Akıl sahibi, dolayısıyla düşünülür dünyaya ait bir varlık olarak insan, kendi istemesinin nedenselliğini, özgürlük idesi olmadan hiç düşünemez” (Kant, 2020: 71) şeklinde ifade etmektedir. Böylelikle Kant doğa nedenselliği ve amaç nedenselliğinin ötesinde özgürlükten gelen başka bir nedensellik anlayışı ile bizi tanıştırmaktadır. Böylesi bir anlayışta amaç nedenselliğinden farklı olarak “özerklik” (Autonomie) durumunun sağlanması mümkün olabilecektir. Çünkü akıl herhangi bir nesneye dışsal bir nedensellik ile bağlanmayarak kendi içsel nedenselliğini keşfetmiş olacaktır. Bu durum öteki türden nedenselliklerden bir çeşit özgür olma hali olarak ayrılmaktadır. Böylelikle insan aqlının kendi yasasını/ilkesini özgür olarak belirleyebilmesidir.

Görebildiğimiz kadarıyla doğa nedenselliği ile amaç nedenselliği fenomenal alanın/dünyaya ait olgular iken özgür nedensellik numenal dünyaya tekabül etmektedir. Kant özgür nedenselliği şu şekilde açıklamaktadır:

“Kendimizi amaçlar düzeninde ahlak yasaları altında düşünebilmek için, etkide bulunan nedenler düzeninde kendimizi özgür sayıyoruz, sonra da kendimize isteme özgürlüğü yüklemiş olduğumuz için, kendimizi bu

yasalar altında düşünüyoruz; çünkü hem özgürlük hem de istemenin kendi kendine yasa koymasının her ikisi de özerklidir, dolayısıyla birbirinin yerine geçebilecek kavramlardır; tam bundan dolayı da, biri diğerini açıklamak ya da temellendirmek için değil, olsa olsa mantıksal bakımdan (aynı değer farklı kesirlerini en küçük terime indirgediğimiz gibi) tam aynı nesnenin farklı görünen tasarımlarını bir tek kavrama indirgemek için kullanılabilir” (Kant, 2020: 69).

Evrendeki doğa nedenselliğinde ilk nedenin özgür bir irade ile oluşması gibi kendimize özgür olarak ahlaki ilkeler belirliyoruz. İnsan hayatında da doğadaki düzenlilik benzeri bir yapının oluşması için aklın kendi kurallarını özgür bir biçimde belirlemesi elzem görünmektedir. Kant’ın nedensellik ile ilişkilendirdiği özgürlük anlayışı “negatif” olanın ötesinde “pozitif” bir içeriğe sahiptir. Buna göre onun düşüncesi hiçbir şey tarafından belirlenmemeyi ifade eden negatif bir özgürlük anlayışı olmayıp, kendisine kural koyabilen bir aklın ürünüdür. Kendisi bu durumu şu şekilde izah etmektedir: “Bu istemenin belirlenmesinde aklın hiç kural koymadığı duyular dünyası bakımından yalnızca negatif bir düşüncedir; ancak şu noktada pozitifdir ki, o özgürlük, negatif bir belirlenme olarak, aynı zamanda (pozitif) bir yetiye, hatta isteme dediğimiz aklın bir nedenselliğine bağlıdır” (Kant, 2020: 77).

Böylece Kant’ın özgür nedensellik anlayışının aklın kendisine kural koyabilmesi yani kendisini belirleyebilmesi ile ilgili bir durum olduğu anlaşılmaktadır. Diğer bir ifadeyle özgür iradenin kendisini ahlak yasası ile belirlemesini pozitif özgürlük olarak ifade etmek mümkündür. Bu belirlenimle birlikte ortaya çıkan pozitif özgürlük anlayışı özgür nedensellik olarak ifade edilmektedir. Kişinin eylemlerinde hiçbir şey tarafından belirlenmeme gibi negatif bir özgürlük durumunu ahlak yasası ile ilişkilendirmek mümkün değildir. Akıl sahibi varlıkların birlikte yaşayabilmesi için gerekli olan kuralların belirlenmesinde özgür nedenselliğin vazgeçilmez bir önemi söz konusudur. Buna göre akıl sahibi varlıklar özgürlüklerini ahlak yasalarının nedenselliğine bağlamak suretiyle ahlaki bir yaşamı olanaklı kılabilirler.

4. SONUÇ

Kant’ın geleneksel nedensellik düşüncesini iyi analiz ettiğini ve bu anlayışı yeniden yorumladığını ifade etmemiz gerekmektedir. Bununla birlikte kuşkucu nedensellik anlayışlarından belli gerekçeler göstererek ayrıldığı anlaşılmaktadır. Ona göre bütün doğa nedenselliği anlayışına kuşkuyla yaklaşıldığı takdirde bütün bilimsel bilgi ve gündelik bilginin olanağı ortadan kalkmış olacaktır. Bu nedenle deney verileri ile yetinmeyip

nedenselliği akıl ile ilişkili bir biçimde ele almak gerekmektedir. Dolayısıyla Kant akıl ve deney sentezi ile doğa nedenselliğinin doğruluğunu göstermeye çalışmıştır. Bu bağlamda onun Kopernik, Galilei, Newton gibi bilim insanlarının yapmaya çalıştıklarını bir nevi felsefede yapmaya çalıştığı anlaşılmaktadır.

Diğer taraftan Kant'ın geleneksel tek boyutlu nedensellik türünün ötesine geçmeye ve bu ilkenin farklı türlerinin de olduğunu göstermeye çalıştığı görülmektedir. Doğa nedenselliğinin yanında yine bu ilke ilgili olan amaç nedenselliğinin insan hayatında yadsınamaz bir gerçeklik olduğunu iddia etmektedir. Çünkü insanlar gerçekleştirmek/ulaşmak istedikleri amaçlardan o denli belirlenirler ki kendi akıllarının özgür karar verme ediminden uzaklaşırlar. Arzu nesnesine bu denli bağlı olan insanların özgür bir eylemde bulduklarını iddia etmek doğru değildir. Arzu nedenselliği olarak da nitelendirilebilecek olan amaç nedenselliği kişiyi bağımlı hale getirmektedir. Kant'ın söz konusu sorunsalı fark edebilmesi felsefe tarihinde önemli bir adım olarak nitelendirilebilir. Amaç nedenselliğinden kurtulabilen öznenin durumu ise özgür nedensellik ile ilgilidir. Bu üçüncü aşamayı Kant felsefe tarihinde açtığı “ödev ahlakı” anlayışı ile ilişkilendirip, taçlandırmaktadır. Çünkü ahlaki eylemin kaynağı ancak özgür bir iradede doğan belirlenim olmak durumundadır.

Kant'ın nedensellik ile ilgili düşüncelerinde dikkat çeken önemli hususlardan bir diğeri ise birbiriyle zıt gibi görünen unsurlar arasında tesis edilen organik bütünlüktür. Çünkü o bir taraftan doğa nedenselliği ile amaç nedenselliği arasında ilkesel bir yakınlık olduğunu söylerken, diğer taraftan özgür nedensellikteki yapı ile doğa nedenselliği arasında belli bir analogi kurmaktadır. Bunun yanında amaç nedenselliğindeki “yaderklik” durumu, özgür nedensellikte “özerklik” olarak karşımıza çıkmaktadır. İlk bakışta antinomi olarak görülen doğa nedenselliği ve amaç nedenselliği ile özgür nedenselliğin son tahlilde birbirlerini tamamlayıcı öğeler oldukları anlaşılmaktadır. Çünkü insan yaşadığı dünyada fenomenal ve numenal olanlarla birlikte yaşamaktadır. Bir taraftan doğa şartlarına uygun giyinmek, yağmur, kar, güneş vb. doğa nedenselliğine/olaylarına uyum sağlamak zorundadır. Aynı zamanda açlık, susuzluk, barınma, sevgi arayışı vb. nedenlerle amaçlı eylemlerde bulunmaktadır. Diğer taraftan kendi aklı vasıtasıyla özgür olarak ahlak ilkelerini inşa edebilmektedir. Böylelikle yaşadığı hayatta düzensizliğin/kaosun önüne geçerek diğer insanlarla ve doğa ile uyumlu yaşayabileceği yeni bir nedensellik türünü de keşfetmiş olmaktadır. Kanaatimize göre Kant'ın nedensellik ile ilgili ileri sürdüğü düşünceler onun gelenek içinde özgün bir düşünür olmasında önemli bir rol oynamaktadır.

5. SUMMARY

As far as we can see, it is understood that the issue of causality occupies an important place in Kant's philosophy. In accordance with his critical method, he analyzes the causality understandings that emerged especially in the New Age. The philosopher from this period, whom Kant particularly references, is Hume. In this context, it is understood that Kant, especially considering scientific developments, put forward ideas that it is not possible to doubt the causality in the mechanical functioning of nature. According to him, since only the experimental data will be insufficient in the sense of nature causality, the a priori abilities of the mind should be considered. Thus, it is seen that modern science, which has made important developments in that era, is in pursuit of its projection in the field of philosophy. According to Kant, it would be an inadequate understanding to argue that there is only one-dimensional causality in nature and human life. Because it is not only the mechanical operation of nature that determines the attitudes and behaviors of people.

People differ in geography, climate, etc. They have to adapt to the circumstances. However, they are determined by their desires as they tend towards a goal towards the goals they want to achieve. It would be appropriate to express this determination as goal causation. On the other hand, since people do not live alone in this world (and in the universe), violations of rights may occur while trying to reach their goals. Based on the aforementioned problematic, it is understood that Kant cares about human being as a rational being. Accordingly, since rational beings have free will, it is in their own hands to obey moral laws freely. Kant characterizes this type of determination as free causality. In other words, the mind sets certain rules for itself. Thus, he advocates the understanding that only actions arising from a free will are included in the moral. Because it is not possible to evaluate actions taken under any pressure in the category of morality. Considered in the context of Kant, it is necessary to establish a link between freedom and causality in order to put moral principles into practice.

It is understood that Kant's understanding of causality provides a harmonious integrity with the main features of his philosophy. At first glance, it is seen that there is a harmony between these understandings of freedom, which seem to be contradictory in the final analysis. However, it is possible to argue that Kant's thoughts on causality are an important innovation in the history of philosophy. Because his ideas were influential after him and are still discussed today.

6. KAYNAKLAR

- Alıklıç, İ. (2021). Pozitivizm ve postpozitivizm. *Malatya Turgut Özal Üniversitesi İnsanat: Sanat Tasarım ve Mimarlık Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 39-62.
- Akarsu, B. (1998). *Çağdaş felsefe Kant'tan günümüze Felsefe Akımları*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.
- Aristoteles. (2017). *Metafizik*. (Çev. Y. Gurur Sev). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Cevzici, A. (2000). *Felsefe sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları.
- Cevzici, A. (2015). *Felsefe tarihi*. İstanbul: Say Yayınları.
- Çitil, A. A. (2023). *Kant okumaları - ikinci kritik*. İstanbul: Dergâh Yayınları.
- Gören Bayam, E. (2021). Leibniz'de ilahi nedensellik, *FLSF (Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi)*, 31, 653-674.
- Güçlü, A. & Uzun, E. & Uzun, S. & Yolsal, Ü. H. (2008). *Felsefe sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.
- Heimsoeth, H. (1993). *Immanuel Kant'ın felsefesi*. (Çev. Takiyettin Mengüşoğlu). İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Hume, D. (2021). *İnsanın anlama yetisi üzerine bir soruşturma*. (Çev. Ferit Burak Aydar). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kant, I. (1993). *Arı usun eleştirisi*. (Çev. Aziz Yardımlı). İstanbul: İdea Yayınları.
- Kant, I. (2019). *Gelecekte bilim olarak ortaya çıkabilecek her metafiziğe prolegomena*, (Çev. İoanna Kuçuradi, Yusuf Örnek). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kant, I. (2020). *Ahlak metafiziğinin temellendirilmesi Grundlegung zur Metaphysik der Sitten*. (Çev. İoanna Kuçuradi). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kant, I. (2021). *Pratik aklın eleştirisi, Kritik der praktischen Vernunft*. (Çev., İoanna Kuçuradi, Ülker Gökberk, Füsün Akatlı). Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu.
- Kavlak, A. (2019). "Nedensellik" üzerine. *Kaygı*. 18(II), 442-454.
- Kaya Keha, M. (2013). Hume & Kant: Nedensellik-özgürlük ikileminde insanın özgürlüğü. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 50, 65-81.
- Öktem, Ü. (2004). David Hume ve Immanuel Kant'ın kesin bilgi anlayışı. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*. 44(2), 29-55.
- Polat, S. (2021). Klasik ve açık teizm bağlamında Tanrı'nın bilgisi ve insanın özgürlüğü. *Bartın Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi*. 16, 286-307.
- Yeşilçayır, C. (2018). Zwei aspekte der Freiheit in Kants praktischer philosophie. *Entelekyta Logico-Metaphysical Review*. 2(1), 41-54.

Çatışma beyanı: Bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da kurum ile finansal ilişkilerimizin bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederiz.

Destek ve teşekkür: Çalışmada herhangi bir kurum ya da kuruluştan destek alınmamıştır.

Katkı Oranı Beyanı: Doç. Dr. Celal YEŞİLÇAYIR, Makale Katkı Oranı: %50; YL öğrencisi Ayşe TUTAL, Makale Katkı Oranı: %50.